

na het einde van de Tweede Wereldoorlog hun hoge wetenschappelijke gehalte en hun drijfveren niet ter discussie.

Na de uitvoerige schets van de goede verstandhouding tussen Nederlandse en Duitse archeologen, is het voor de lezer niet verrassend dat er zich met de Duitse bezetting geen fundamentele koerswijziging voordeed. Omdat er vakinhoudelijk weinig redenen waren om niet met de Duitsers samen te werken, stelden de meeste Nederlandse archeologen zich loyaal op. Eickhoff beschrijft (en beoordeelt) hun handel en wandel niet op een obligate wijze. Dus geen etiketten met 'goed' of 'fout'. De Duitse bezetter heeft het de Nederlandse archeologen overigens ook niet overdreven moeilijk gemaakt. Zij had aanvankelijk alle vertrouwen in, zoals Eickhoff dat noemt, de zelfnazificatie van de Nederlandse archeologie. Toen dat niet het gewenste resultaat opleverde, heeft zij de Nederlandse vakbroeders niet willen dwingen. Niet onbelangrijk was dat de Duitsers Van Giffen als de beste opgraver van Europa beschouwden. Er was uiteindelijk maar één archeoloog die zich volledig voor het karretje van de Duitsers liet spannen. In plaats van dit feit uit te vergroten, besteedt Eickhoff meer aandacht aan de omstandigheden waaronder de archeologen toen bepaalde keuzes moesten maken.

De drang om de ontwikkelingen in de juiste context te plaatsen en zoveel mogelijk nuances aan te brengen, heeft een gedegen boek als eindresultaat. Maar deze drang tot volledigheid heeft ook zijn schaduwkanten. Eickhoff is zoveel belangwekkende zaken op het spoor gekomen dat hij de worsteling met het vraagstuk van de ordening niet helemaal tot een goed einde heeft gebracht. De driedeling van het boek is niet zo gelukkig: in deel I worden de drie toonaangevende archeologen besproken (Holwerda, Van Giffen en Byvanck), deel II heeft als titel 'archeologie en maatschappij' en het derde luik heet 'archeologie en nationaal-socialisme'. Omdat de drie hoofdrolspelers uit het eerste deel later steeds opnieuw opduiken en de grenzen tussen het thema van deel II en deel III flinterdun zijn, ligt het risico van herhalingen overal op de loer. Met een andere opzet had het boek moeiteloos honderd pagina's dunner kunnen worden zonder dat het verhaal eronder zou hebben geleden. Herhalingen dragen nog een ander risico met zich mee: slordigheidjes. Om deze opmerking te staven citeer ik twee passages die duidelijk niet met elkaar stroken. 'In de tweede helft van de jaren dertig werd hiertoe door de aan de NSB-gelieerde organisatie Der Vaderen Erfdeel het tijdschrift *De Wolfsangel* ingezet, later hernoemd tot *Der Vaderen Erfdeel*. Nadat Der Vaderen Erfdeel in de zomer van 1940 de naam Volksche Werkgemeenschap kreeg en als zodanig een SS-organisatie werd, poogde men het 'volksche' besef te verspreiden via de nieuwe tijdschriften *Volksche Wacht* en *Hamer*.' (158) Op bladzijde 241 staat over ditzelfde onderwerp het volgende te lezen: 'Bij de verbreiding van het 'volksche' nationaal-socialisme nam Der Vaderen Erfdeel het voortouw. ... De stichting gaf vanaf mei 1938 het tijdschrift *Der Vaderen Erfdeel* uit, dat ... vanaf juli 1939 verscheen als de *Volksche Wacht*.' Goed, ik geef het toe, het zijn details, maar in dit verband niet onbelangrijke kleinigheden. Maar voor de archeologen van driekwart eeuw geleden zouden ze — indien gemaakt door iemand uit het 'verkeerde' kamp — voldoende zijn geweest voor het oplaaien van een stammenstrijd. In dat opzicht waren deze archeologen echte nazaten van 'hun' Germaanse voorvaders.

Cor van der Heijden

J. W. Schot, e. a., ed., *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw*, VII, *Techniek en modernisering. Balans van de twintigste eeuw* (Zutphen: Walburg pers, 2003, 372 blz., €39,95, ISBN 90 5730 070 2).

Met het verschijnen van deel zeven is de serie *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw*

(TiN20) afgesloten. TiN20 is gedragen door de Stichting historie der techniek (SHT), gefinancierd door tal van instellingen en bedrijven, en uitgevoerd door tientallen wetenschappers op tal van universiteiten. Het kan worden gezien als één van de meest succesvolle NWO-projecten op het gebied van de geesteswetenschappen. De ideeën achter de TiN20-serie zijn in 1997 door de hoofdredacteuren gepresenteerd in een NEHA-jaarboek artikel. In aansluiting op het 'seamless web' paradigma, namen zij als uitgangspunt dat techniek en context naadloos in elkaar overvloeien — het gaat de auteurs van de serie om een contextuele geschiedschrijving. De redacteuren signaleerden destijds op voorhand een probleem. De voorganger van TiN20, het zesdelige overzichtswerk van de techniek in Nederland in de negentiende eeuw (TiN19), was keurig ingebed in bestaande discussies over de late industrialisatie in Nederland. De redacteuren van TiN20 lieten de lezer min of meer verontschuldigend weten dat zo'n referentiepunt voor de twintigste eeuw nog ontbreekt. Want, zo beargumenteerden zij aan de vooravond van het project, het debat over deze periode moet nog van de grond komen. Nu het laatste deel van TiN20 is verschenen, wordt het tijd om het debat in alle hevigheid te laten losbarsten.

De redactie van de zevendelige serie heeft nooit de intentie gehad een volledig overzicht — in de zin van een encyclopedie — te geven. Het is goed dat voor ogen te houden, zeker ook bij het lezen van het afsluitende zevende deel van de serie. Deel zeven bevat een negental hoofdstukken die de 'balans van de ontwikkeling van de techniek in de twintigste eeuw' moeten opmaken. Het zijn stuk voor stuk uitkomsten van onderzoek uitgevoerd door de postdocs die verbonden waren aan het TiN20-project. Elk van die hoofdstukken is geschreven op basis van een zelfstandig onderzoek en kent een eigen vraagstelling. De auteurs hebben volop gebruik gemaakt van de data die in de eerste zes delen van de serie zijn gepresenteerd. Uitgangspunt is dat de optelsom van de bijdragen moet resulteren in een herschrijving van de maatschappij-geschiedenis. Want, zo betogen de redacteurs aan het begin van het boek de '... geschiedenis van techniek is ook altijd geschiedenis van de maatschappij. Sterker nog, de geschiedenis in ons geval van Nederland, kan niet worden begrepen als de geschiedenis van de techniek in dat land wordt verwaarloosd. Industrialisatie en modernisering zijn belangrijke thema's in de geschiedenis van Nederland vanaf het einde van de negentiende eeuw.' (16)

Het accent in het afsluitende deel ligt dan ook op de brede, lange termijn ontwikkelingen die door de contextualistische aanpak zichtbaar zijn gemaakt. Elk hoofdstuk zou een recensie op zich rechtvaardigen, maar als geheel kent het de volgende opbouw: 'Eerst komen algemene aspecten van technische ontwikkeling in Nederland aan bod, zoals grote technische systemen en infrastructuren, zowel de ruimtelijke verspreiding als de vervlechting op locaties en de kwestie van schaalvergroting, daarna wordt er ingegaan op de rol van ingenieurs en andere relevante beroepsgroepen, om te eindigen met beschouwingen over de wisselwerking tussen technische ontwikkeling en economische structuren en onze cultuur.' (19) Gepoogd is de verhalen te verbinden door vooraf een theoretisch kader te schetsen waarmee de ontwikkelingen zijn te analyseren. Het gaat daarbij om het sociologisch getinte actor-structuur debat, de contextualistische aanpak en, zoals dat in TiN20-jargon is gaan heten, het centraal stellen van de co-evolutie van techniek en maatschappij.

De ontwikkeling van de techniek in de twintigste eeuw heeft zich in fasen voltrokken, zo blijkt uit lezing van het (opnieuw rijk geïllustreerde) boek. Aan het begin van de twintigste eeuw werd, zo betogen de auteurs, de maakbaarheid van de Nederlandse samenleving ontdekt. De opkomst van het industriële grootbedrijf met daarin onderzoekslaboratoria, de opkomst van grote communicatie- en transportinfrastructuren en technologische innovatie in het huishouden zijn daarvan voorbeelden. Het gaat om een ontwikkeling die al vanaf 1860 in gang was gezet, maar die na het eind van de Eerste Wereldoorlog (waarin het overheidsingrijpen mede bepalend was voor technologische ontwikkeling) werd verankerd in de Nederlandse samenle-

ving. In het interbellum werd deze modernisering betwist. Ondanks de economische crisis, nam de koopkracht van de burger toe en kan voorzichtig gesproken worden over massaconsumptie van diensten en goederen. Bij de culturele elite leverde dat heftige discussies op over de demoralisering van het volk. In de woorden van Huizinga ontstonden de halfbeschaafden — zij die profiteerden van technische vooruitgang, maar op het gebied van het geestelijke en culturele achterlijk bleven. Met een in onze ogen paternalistische retoriek werd het volk dan ook opgeroepen zich de kunst van het ‘beheerst genieten’ aan te leren.

De modernisering ging vervolgens gepaard met schaalvergroting en planningsidealen. Deze trend vindt haar hoogtepunt kort na de Tweede Wereldoorlog. De periode 1950-1970 — door economisch historici ook wel het economisch wonder genoemd — kenmerkt zich door een onstuimige groei van de welvaart. Het bezit van producten als telefoon, auto, radio, wasmachine, centrale verwarming, etc., zijn hiervan de tekenen. Kortom, het pad van de modernisering voerde langs schaalvergroting, verwetenschappelijkte techniek (R&D laboratoria), de opkomst van de consumptiecultuur, een grote rol van de overheid en een sterk geloof in de maakbaarheid van de samenleving. Echter, deze ontwikkeling werd vanaf de jaren zeventig ook sterk bekritiseerd. De technologische ontwikkeling had haar keerzijde laten zien. Berichten over milieuvervuiling waren de voornaamste reden om de technologische ontwikkeling kritisch te bezien — techniek en milieu werden in de debatten tegenover elkaar geplaatst. De roep om duurzame technologische ontwikkeling, zoals die tegenwoordig is geïnstitutionaliseerd in besluitvormingsprocessen, was alom te horen. Kortom, ‘Als de laatste decennia van de twintigste eeuw onder één etiket gevat zou moeten worden, zou dat wellicht ‘reflexieve modernisering’ kunnen zijn.’(37)

Ambitieuze als ze waren, hebben de auteurs getracht de maatschappijgeschiedenis te herschrijven. Wat mij betreft is dat project nog lang niet af. Maar nu het project TiN20 wel is afgerond, rijst de vraag hoe verder te gaan met techniekhistorisch onderzoek in Nederland. Het is mijn indruk dat het debat, en daarmee het vervolgonderzoek, zich op drie aandachtsgebieden zal concentreren. In de eerste plaats heeft de SHT, onder leiding van Johan Schot, het voortouw genomen bij het opzetten van een Europees techniekhistorisch project. Onder de noemer ‘Tensions of Europe’ gaan onderzoekers zich verdiepen in de technologische constructie van Europa, waarbij de nadruk ligt op de bestudering van technische verbanden tussen landen in Europa. Daarnaast streeft de SHT naar overdracht van verzamelde kennis naar scholen in het voortgezet onderwijs. Daar ligt nog een heel terrein braak, omdat techniek niet altijd even populair is onder jongeren. De TiN20-serie zal gebruikt kunnen worden voor documentatiemateriaal om het boeiende vak van techniek onder de aandacht van jongeren te brengen.

Tot slot wordt er binnen de SHT nagedacht hoe techniekhistorisch onderzoek kan worden ingezet bij beleids- en innovatiestudies. Immers, techniekhistorisch onderzoek leent zich bij uitstek voor het analyseren van lange termijn trends. Techniekhistorici zullen zich dan moeten verdiepen in beleids- en managementinstrumenten om zo de historische kennis te benutten. Samenwerking met collegae uit vakgebieden als de organisatiekunde of, meer specifiek, de innovatiestudies, kan tot een waardevolle synergie leiden. Omdat genoemde vakgebieden nog niet zijn uitgekristalliseerd, zullen voor technologie- en beleidsvraagstukken nieuwe, specifieke methoden moeten worden ontwikkeld om technologische, padafhankelijke kenmerken in innovatietrajecten te kunnen analyseren.

De zevendelige serie over de techniek in Nederland in de twintigste eeuw zal nog voor velen een product zijn om de tanden op stuk te bijten. Wie geïnteresseerd is in het proces van modernisering zoals zich dat in Nederland heeft afgespeeld, kan niet om het laatste deel heen — het zet de agenda voor een brede, culturele analyse van onze maatschappij.

F. G. H. Löwik, *De Twentse beweging. Strijd voor moadersproake en eigenheid* (Dissertatie Groningen 2003; Enschede: Van Deinse instituut, 2003, 388 blz., €23,50, ISBN 90 74064 18 3).

Löwik, zelf een schrijver in het Twents, heeft met deze dissertatie het eerste handboek over de Twentse taalbeweging en de Twentse literatuur geschreven. In 1989 publiceerde hij reeds zijn afstudeerscriptie over de strijd voor het behoud van de eigen taal in Twente als een kleine voorstudie. Zijn samenwerking met de in het Fries en het Twents schrijvende zanger en uitgever Goaitsen van der Vliet heeft hem er mede toe gebracht een veel uitvoeriger boek over de Twentse taalbeweging te schrijven.

En uitvoerig is dit proefschrift zeker! Het omvat veel meer dan alleen maar een geschiedenis van de taalbeweging. Het biedt ook een gedetailleerd overzicht van de Twentse literatuur vanaf de eerste publicatie van een Twents gedicht in 1811 door de rijke Enschedese fabrikateur B. W. Blijdenstein. Daarnaast besteedt Löwik veel aandacht aan het Twentse regionalisme in de ruimste zin van het woord, waardoor wij van hem ook het nodige te weten komen over het werk van lokale en regionale historici, geografen, heemkundigen en biologen. Onder de bijlagen is een reeks biografische schetsen opgenomen van de belangrijkste Twentse schrijvers en regionalisten en tevens een overzicht met kritisch commentaar van alle Twentstalige publicaties vanaf het begin van de vorige eeuw. In een complete lijst van alle Twentse publicisten worden deze personen ook nog eens gerubriceerd naar de categorieën klasse, beroep, activiteit, godsdienst, politieke overtuiging en geboorteplaats.

Ook de auteur zelf komen wij in deze bijlagen en in het betoog tegen als onder meer de vertaler (met Van der Vliet) van het stripalbum *Asterix de Galliër* in het Twents. Dat deze publicatie uit 1997 met 15.000 exemplaren als het meest verkochte Twentstalige boek tot nu toe figureert zegt iets over de huidige opleving van het Twents, maar ook over het betrekkelijk armzalige niveau van de Twentse literatuur.

In de loop van de negentiende eeuw verscheen er nog maar weinig in het Twents wat de naam van literatuur verdiende. Pas in de twintigste eeuw kan van een bescheiden bloei gesproken worden. In 1902 werd begonnen met de uitgave van de *Driemaandelijke Bladen*, het eerste wetenschappelijke tijdschrift, dat gewijd was aan de bestudering en de propagering van het 'eigene' in Oost-Nederland. Enkele jaren later werd op initiatief van enkele typisch Twentse textielbaronnen de Oudheidkamer Twenthe in Enschede opgericht als centrum van onderzoek van de regio. Centrale figuren waren de amateurhistorici G. J. ter Kuile en J. J. van Deinse. Ter Kuile stond aan het begin van de Twentse geschiedschrijving met zijn *Geschiedkundige aantekeningen op de havezathen van Twente* (1911). Van Deinse werd de eerste populaire propagandist van de Twentse streekliefde met zijn tientallen artikelen over allerlei wetenswaardigheden in 'het land van katoen en heide' in het dagblad *Tubantia*. Hij ontwierp een vlag en een wapen voor Twente en schreef het Twentse volkslied, overigens wel in het Nederlands. Van Deinse kreeg een reeks navolgers, waarvan W. H. Dingeldein met zijn *Het land van de Dinkel* (1948) de belangrijkste werd. Naast hem was ook de architect Jan Jans een belangrijk voorvechter van het streek-eigene, dat hij in zijn eigen werk als bouwer van ettelijke boerderijen en woonhuizen in de praktijk bracht.

Bij het begin van de twintigste eeuw zag het er voor de Twentse taal niet al te best uit, maar enkele Twentstalige schrijvers wisten wel in te spelen op de toenemende algemene ontwikkeling en de groeiende belangstelling voor boeken en voor lezen. De eerste roman in het Twents, *Mans Kapbaarg* van Gerard Vloedveld sr., verscheen in 1923 en 1924 als feuilleton en werd een doorslaand succes. In boekvorm zou het vele malen herdrukt worden, tot in de jaren ze-